

ŠPECIFIKUM VEDY A FILOZOFIE Z ONTOLOGICKÉHO HĽADISKA

ELENA FILOVÁ

Je všeobecne známe, že vo filozofii jestvuje toľko „demarkačných čiar“ medzi vedou a filozofiou, koľko je filozofických smerov. Ontologický aspekt je iba čiastkovým vyjadrením vzťahov medzi nimi. Celok týchto vzťahov zahŕňa v sebe okrem ontologických aspektov aj aspekty gnozeologické, metodologické, axiologické, filozoficko-antropologické, prakticko-aplikačné a iné. Predsa však možno povedať, že ontologické aspekty majú v celku ostatných aspektov zvláštnu postavenie a význam. Vyplýva to zo samej povahy filozofickej ontológie, ktorá jediná skúma nie iba jednotlivé časti skutočnosti (prírodu, človeka alebo spoločnosť), ale bytie v jeho celku. Povaha ontológie v rozhodujúcej miere určuje aj povahu gnozeológie, metodológie a všetkých ostatných disciplín v danom filozofickom systéme.

Záleží teda len na tom, z akej ontológie vychádzame. Od povahy ontologického východiska závisí aj samo pochopenie otázky o ontologických aspektoch filozofickej a vedeckej formy vedomia. Je prirodzené, že inak pochopí túto otázku filozof ktorý vychádza z ontológie objektívneho idealizmu, kde bytie skutočného sveta sa pokladá za inobytie idey alebo absolútneho ducha, a inak filozof, ktorý všetky kvalitatívne diferencované javy vo svete pokladá iba za rozličné formy existencie tej istej substancie — hmoty. A principiálne od týchto oboch sa bude líšiť postup filozofa, ktorý tak v absolútnom duchu, ako aj v samej hmote vidí abstrakcie, a základné východisko a predpoklad svojich úvah vidí v skutočných materiálne činných ľuďoch. Vlastne možno povedať, že pri všetkej diferencovanosti filozofického myslenia, pri všetkej rôznorodosti charakteristík či definícií vedy a filozofie, ako aj ich vzájomného vzťahu ontologické aspekty týchto určení možno začleniť do načrtnutých troch typov ontológie.

Ústredným pojmom starého materializmu bol pojem hmoty. V nekonečnom priestore a čase sa pohybujúca hmota, jestvujúca nezávisle od akéhokoľvek vedomia, nepretržite sa vyvíjajúca, meniaca a tým vytvárajúca všetko bohatstvo foriem, tvarov a stavov — to boli predstavy, ktoré v rozličnej obmene (v závislosti od stupňa rozvinutosti prírodných vied) charakterizovali podstatu predmarxistickej materialistickej ontológie. Človek je plodom prírodného vývoja, objavil sa v určitom štádiu vývoja hmoty, je teda celou svojou podstatou prírodnou bytosťou. Je časťou prírody a zároveň jej hosťom, pretože — aspoň v našej slnečnej sústave — nastanú také podmienky, v ktorých nebude môcť ďalej fyzicky existovať a príroda bude ďalej jestvovať bez neho, tak ako jestvovala pred ním. Človek je v prírode objektom medzi inými objektami, jeho vplyv na prírodu a iných ľudí je iba zvláštnym prípadom všeobecného objektívneho vzájomného pôsobenia prírodných objektov.

Kvalitatívna osobitosť človeka na rozdiel od iných živých tvorov je v tom,

že vie vyrábať nástroje a vie myslieť. Ľudské vedomie je na určitú telesnú organizáciu sa viažúca schopnosť odrážať hmotné predmety a procesy, vôbec prostredie, v ktorom človek žije. Produkty ľudskej mysliteľskej schopnosti a aktivity — to sú ideálne odrazy a obrazy objektívne jestvujúcich materiálnych vecí a pomerov. Myslenie a jeho produkty nie sú hmotou vo vlastnom zmysle slova, sú *prejavom* pohybu hmoty, sprievodným javom, epifenoménom, akýmsi ideálnym doplnkom materiálnych procesov, a preto v ontologickom obraze skutočností sa im neurčilo nijaké miesto. Vlastne nemali nijaké miesto v ontologickom obraze prírody, ale vymedzené im bolo určité miesto vo filozofickej interpretácii spoločnosti, hoci — vzhľadom na nezriedkavé ústupky idealizmu v tejto sfére nie vždy celkom jednoznačné. Napokon starý materializmus pokladal spoločnosť skôr za nejakú časove a priestorove ohraničenú enklávu v dejinách prírody než za také vývinové štádium nášho sveta, ktoré by bolo nielen kvalitatívne odlišným *pokračovaním* dejín prírody, ale aj v *dialektickom* vzájomnom pôsobení s predchádzajúcimi vývinovými štádiami.

Ak teraz máme uvažovať o osobitnostiach vedy a filozofie, ako vyplynuli z načrtnutej ontológie predmarxovského materializmu, treba brať do úvahy nielen explicitne vyjadrené názory, ale aj tie charakteristiky, ktoré z nej implicitne vyplynuli.

Vedu a filozofiu spájal predovšetkým celý rad spoločných vlastností (charakteristík). Obe boli *odrazom* hmoty, materiálneho bytia, obe usilovali o *poznávanie* sveta, o dosiahnutie *objektívnej* pravdy o tomto svete, na základe konfrontácie svojich poznatkov so skúsenosťami a výsledkami výrobnnej činnosti ľudí obidve poskytovali človeku a spoločnosti pomoc v jeho práci, v boji s prírodou, s nepoznanými či poznanými prírodnými a spoločenskými silami, obidve postupovali pritom rovnakými, *vedeckými* metódami.

Rozdiely medzi nimi sa týkali poväčšine rozsahu skúmanej skutočnosti prevahy uplatňovaných metód, ale aj sféry aplikácie. Zatiaľ čo veda sa zamestnávala skúmaním čiastkových problémov jednotlivých foriem pohybu a ich čiastkových aspektov, filozofia skúmala skutočnosť (svet) ako celok; zatiaľ čo vo vede prevažujú metódy empirické, filozofia sa pohybuje takmer bez výnimky v sfére teoretického myslenia a postupuje cestou zovšeobecňovania výsledkov prírodných vied. Filozofia začína obyčajne svoju prácu tam, kde ju končí veda. Výsledky vedy sa aplikovali a uplatňovali poväčšine vo výrobe, zatiaľ čo praktické využitie filozofických poznatkov bolo sprostredkované a spájalo sa obyčajne s potrebami a záujmami politického a ideologického života spoločnosti.

Ak pozornejšie zväzíme tak spoločné črty, ako aj rozdiely v povahe vedy a filozofie — ako vyplynuli z ontológie starého materializmu — zistíme, že prevahu majú nesporne črty spoločné. Rozdiely sa fakticky týkajú iba kvantitatívnych proporcií, v akých jedna i druhá strana uplatňuje spoločné vlastnosti. Za daných okolností je, prirodzene, ťažko hovoriť o *kvalitatívnych* rozdieloch medzi vedou a filozofiou, aj keď isté špecifikum je charakteristické pre každú z nich. Pravda, v úvahách o špecifiku vedy a filozofie nejde zďaleka o to, za každú cenu dokázať kvalitatívny rozdiel medzi nimi, takisto ako nemôže

ísť o snahu likvidovať jednu či druhú alebo navrhnúť ich splynutie, keďže rozdiely medzi nimi sú akoby nepatrné.

Aj filozofia, aj veda majú svoju históriu, v ktorej sa rozvíjali — aj keď vo vzájomnej podmienenosti a vplyve, predsa len relatívne samostatne a osobitne každá z nich, v každej sa sformovali špecifické imanentné tendencie a stimuly, vďaka ktorým sa vyvinuli do tej podoby, v akej sa dnes s nimi stretávame. Možno povahu vedy a filozofie interpretovať rozličným spôsobom, no nemožno pritom ignorovať fakt ich svojskej, relatívne samostatnej a nezávislej existencie. Najpriateľnejšia bude nesporne taká interpretácia, ktorá či už priamo alebo sprostredkované bude vedieť vysvetliť (alebo poskytnúť aspoň základ pre také vysvetlenie) základné tendencie ich vývoja, prípadne aj významnejšie obraty a prevraty v ich dejinách. Význam ontologického prístupu k vymedzeniu povahy vedy a filozofie je v tom, že jednak predpokladá určitú filozofickú reflexiu vedy ako aj sebareflexiu filozofie, jednak prekračuje rozmery vzájomných vzťahov medzi nimi a smeruje k objasneniu širších súvislostí, v ktorých existujú a ktoré ovplyvňujú ich vývin, aj ich povahu.

Z hľadiska týchto zreteľov možno nájsť určité vysvetlenie — aj keď iste nie všestranné a vyčerpávajúce — starého mechanisticko-materialistického názoru na povahu vedy a filozofie tak, ako sme ho načrtli. Už Engels vo svojich prácach, najmä však v *Anti-Dühringu* a v *Dialektike prírody*, poukázal na podmienky, v ktorých sa mechanistický materializmus formoval a ktoré ovplyvnili aj jeho vzťah k vede. Z hľadiska tohto vzťahu je dôležité podotknúť, že táto forma materializmu bola vlastne bezprostrednou reakciou na úspechy novodobej vedy. Materialisti 17. a 18. stor. videli vo výsledkoch vedy *potvrdenie* materialistického názoru na svet a podujali sa využiť ich pre obnovenie a hlbšie rozpracovanie materialistického svetonázoru v podobe uceleného pohľadu na svet. Odtiaľ ich encyklopedické úsilie a systémotvorná aktivita spojená so sbieraním, štúdiom, klasifikáciou prírodovedeckých poznatkov. V pozmenenej, zovšeobecnenej, ale často aj v nezmenenej podobe stáli sa tieto poznatky „stavebnými kameňmi“ filozofického systému. Súvis filozofie s vedou bol takmer plynulý, neprerušovaný, a to tak v teoretickom, ako aj v metodologickom ohľade. Nemalú úlohu tu mal aj všeobecný obdiv k vede, spojený s istou nekritickou absolutizáciou jej výsledkov, metód, aj jej významu pre rozvíjajúci sa priemysel.

Filozofia sa tak ocitla „vo vleku“ vedy. Namiesto toho, aby filozofickou analýzou výsledkov vedy a jej postavenia v spoločnosti osvetľovala vede jej vlastnú povahu, možnosti, perspektívy, úskalia, jej väzby s inými formami vedomia, sama sa podujala akoby „zvrchu“ dotvárať úsilie vedy, preberala jej výsledky, dosadzovala ich do celkovej schémy a vytvárala v rozličnom stupni nesúrodé prírodno-filozofické systémy. Starý materializmus nebol schopný filozoficky preskúmať a vyjadriť povahu vedy, jej význam a postavenie v spoločnosti, ale nevedel to urobiť ani voči sebe samému. Nebol schopný to urobiť hlavne preto, že vôbec nepochopil povahu spoločenského života, povahu a postavenie človeka vo svete.

Naproti tomu idealizmus, ktorý na rozdiel od starého materializmu roz-

víjal činnú stránku vedomia — ako píše Marx — ten až absolutizoval vlastnosti človeka, kládol medzi človeka a ostatnú prírodu takmer neprekročiteľnú priepasť. Ľudské vedomie v jeho bohatej vnútornej diferenciácii od citovovôľových reakcií človeka až po výšiny abstraktného myslenia, až po zabsolútnené princípy etické a estetické bolo trvale predmetom pozornosti idealistických filozofov. Veda práve tak ako filozofia sa pokladali za výraz mysliteľskej i duchovnej mohutnosti človeka a ako také tvorili vzájomne späté významné zložky duchovného života spoločnosti. Vo vzťahu k prírode a k skutočnému materiálnemu životu človeka a spoločnosti sa tak veda, ako aj filozofia pokladali za výraz zvrchovanosti, nadvlády človeka nad silami hmoty, vyjadrovali stupeň emancipácie človeka od obklopujúceho ho prostredia.

Ako vidieť, v idealizme podobne ako v starom materializme niet kvalitatívnej hranice medzi vedou a filozofiou, ba čo je ešte pozoruhodnejšie, v oboch týchto, čo sa týka východiska úplne protikladných a vzájomne sa vylučujúcich smeroch, je *povaha* vedy a filozofie vymedzená takmer zhodne. Veď v oboch prípadoch ide o výraz, prejav a výsledky vedomej, mysliteľskej duchovnej aktivity človeka. Len kým materializmus pokladá túto aktivitu za javovú formu materiálnych fyziologických procesov, za ideálny výraz a odraz nielen týchto (fyziologických), ale aj všetkých iných životných procesov, idealizmus vidí vo vede a filozofii špecifické formy prejavu nehmotnej duchovnej substancie. Podľa materializmu je povaha vedy a filozofie v rozhodujúcej miere formovaná materiálnymi podmienkami, prostredím, v ktorom človek žije, podľa idealizmu sú obe výrazom autonómnosti človeka a jeho mysliteľskej schopnosti, výrazom nezávislosti človeka od jeho prostredia. Podľa toho materializmus priznával vede a filozofii ako ideálnym faktorom určitý vplyv na skutočný život (spätne pôsobenie), idealizmus im však pripisoval rozhodujúci význam pri osvojovaní si prírody človekom, pri upevňovaní nadvlády človeka nad objektívnymi podmienkami.

Ontológia starého materializmu bola vybudovaná na absolutizácii objektívnych podmienok ľudskej existencie. V jej rámci aj človek so všetkými svojimi schopnosťami a osobitnosťami mohol vystupovať len ako objekt medzi inými objektami. Idealizmus naproti tomu videl v človeku subjekt vedomej aktivity, vedomého a zámerného vplyvu na objekt. Avšak nie subjekt reálny, teda aj objektívnymi, historickými podmienkami determinovaný, ale ako subjekt autonómny, nezávislý, teda absolutizovaný subjekt. V objektivistickej ontológii starého materializmu mohla aj veda a filozofia figurovať len ako atribút jedného objektu — človeka, zatiaľ čo v subjektivistickej (subjekt absolutizujúcej) ontológii idealizmu boli síce obe tieto formy vedomia takisto atribútom človeka, ale nie človeka ako *aj* objektu, ale človeka ako *len* subjektu, teda človeka nereálneho a rovnako jednostranne videného a pochopeného ako v prípade materialistického človeka — objektu.

Z faktu, že materializmus (starý) aj idealizmus zhodne chápali povahu vedy a filozofie ako čohosi nehmotného, ideálneho, vyplynuli ďalšie spoločné črty. Predovšetkým v oboch týchto tak protikladných smeroch zostáva medzi vedou a filozofiou *kvantitatívny rozdiel*, nie kvalitatívny. V oboch prípadoch

sa tento rozdiel viaže na stupeň všeobecnosti. V súlade s tým je aj súvis, spojenie medzi vedou a filozofiou viac menej plynulé. Filozofia predstavuje akúsi teoretickú „nadstavbu“ nad empirickými vedami. Len v materializme smeruje pohyb od vedy k filozofii, zatiaľ čo idealizmus sa viacej usiloval dokázať, že veda je vlastne oblasťou aplikovanej filozofie, teda smeroval „zhora nadol“. (Tento postup nie je však ani v materializme zriedkavý.)

Vzájomný vzťah medzi vedou a filozofiou sa formoval pod rozhodujúcim vplyvom spomenutého kvantitatívneho rozdielu medzi nimi. Filozofia ako kompendium poznatkov najširšej platnosti stála voči vede v pozícii staršieho skúsenejšieho, múdrejšieho partnera, ale neraz aj v pozícii rozhnevanej kráľovnej, mentora a arbitra. Veda zasa ako pomerne mladé odvetvie ľudskej intelektuálnej činnosti vystupovala z pozícií dobrého vďačného dieťaťa, ochotne sa prizdobovala perlami filozofickej múdrosti, vkladala výsledky svojej práce do rámca filozofických predstáv o svete ako celku, vôbec vzdávala filozofii patričnú úctu a vďaku. Ale známe sú aj etapy, keď sa búrila, protestovala, odmietala tutorstvo a mentorstvo, upierala filozofii právo zasahovať do svojich vnútorných záležitostí.

Tak obdobia dojemnej zhody, ako aj obdobia svárov a bojov medzi vedou a filozofiou naznačujú, že ide o konflikty, ktoré nevyplývajú iba z imanentnej povahy vedy a filozofie, ale že tieto konflikty sú časťou, momentom oveľa širšieho a zložitejšieho pohybu celej spoločnosti. Zatiaľ čo rozvoj vedy, jej stanoviská, požiadavky a protesty boli v rozhodujúcej miere stimulované potrebami výroby — priemyselnej i poľnohospodárskej —, v stanoviskách filozofie nachádzali svoj výraz ideologické a mocenské požiadavky. Imanentné zákonitosti spoločenského pohybu však zostali tak pre starý materializmus, ako aj pre idealizmus skryté, neznáme. Filozofia (materialistická aj idealistická) mala o nich veľmi falošné predstavy, a preto falošné predstavy aj o sebe samej, aj o vede, aj o svojich vzťahoch k vede aj o povahe a príčinách konfliktov, ktorými prechádzali obe vo svojom historickom vývine.

Celé doterajšie dejiny vedy a filozofie sú jedným momentom tých etáp spoločenského vývoja, v ktorých človek ešte nedospel k pochopeniu svojej vlastnej podstaty, svojho postavenia vo svete, v ktorých ním vytvorené okolnosti stáli proti nemu ako cudzie nevládnuté sily, v ktorých nebol schopný tieto diferencované, vlastnou činnosťou vytvorené, pritom navzájom izolované, odcudzené tendencie, procesy a momenty spoločenského pohybu spojiť do jednoty, do organického celku spoločenského bytia — praxe a vedome, účinne, efektívne usmerňovať ich pôsobenie. V tejto „predhistórii“ ľudstva a ľudskosti aj veda a filozofia zostávali napriek zdanlivému súladu v určitých obdobiach navzájom *cudzími* oblasťami a činnosťami. Ako je známe, až *skutočným* (nie fiktívnym) zrušením súkromného vlastníctva sa podľa Marxa vytvorila podmienka pre takú jednotu.

Osobitosť Marxovho teoretického prístupu ku skutočnosti v porovnaní s inými filozofmi aj s jeho učiteľmi — Heglom a Feuerbachom — je v tom, že túto skutočnosť chcel pochopiť nie zo starých a tradíciou sa po stáročia udržiavajúcich abstrakcií, ale z nej samej, a preto aj filozofické spory okolo

substancie, hmoty, ducha, atď. skúmal nie iba ako imanentné filozofické problémy, ale snažil sa odhalíť tie mnohonásobne sprostredkované a často v sublimovanej podobe existujúce súvislosti medzi danými filozofickými teóriami a spoločenskou skutočnosťou, v ktorej vznikli a formovali sa. Snáď práve preto, že mu nešlo iba o filozofiu, že sa v svojom úsilí o pochopenie skutočného života neohraničili iba filozofiou, dospel nielen k novému revolucionizujúcemu pohľadu na skutočnosť a stal sa tak Koperníkom spoločenských vied, ale aj k novému pochopeniu filozofie, jej podstaty a jej miesta v živote spoločnosti, čiže inak, k zrušeniu všetkej starej filozofie, k jej dialektickému prekonaniu.

Ale zdá sa skôr, že „filozofia práve preto, že bola len transcendentným, abstraktným výrazom existujúcich pomerov, musela sa pre svoju transcendentnosť a abstraktnosť, pre svoju *údajnú odlišnosť* od sveta nazdávať, že nechala existujúce pomery a skutočných ľudí hlboko pod sebou, že na druhej strane, pretože sa od sveta neodlíšila *skutočne*, nemohla o ňom vyniesť *skutočný súd*, nemohla voči nemu uplatniť reálnu schopnosť rozlišovať, teda nemohla zasiahnuť prakticky...“, píše Marx.¹

K myšlienke, že filozofia je výrazom existujúcich pomerov, že je podobne ako iné formy vedomia — náboženstvo, právo, umenie, veda — momentom spoločenského pohybu, sa vracia Marx v rozličných súvislostiach veľmi často, a preto ju osvetlil z rôznych strán. Pod zorným uhlom tejto myšlienky polemizuje s D. Straussom a B. Bauerom, Heglovými kritikmi, ktorí si namýšľali, že prekonali Heglovu filozofiu. Marx dokázal, že to neurobili a urobiť nemohli jednoducho preto, lebo nevedeli kriticky preskúmať východisko tejto filozofie a vytvoríť si tak pozitívnu bázu kritiky. Zostali z ontologického hľadiska plne v zajatí špekulatívneho protikladu substancie a sebauvedomenia.²

Marx odmietol ako východisko všetky abstraktné pojmy a frázy a vychádzal vo svojich úvahách z reálnych predpokladov, „Sú to skutočné indivíduá, ich činnosť a materiálne podmienky ich života, ktoré tu už boli pred nimi, aj tie, ktoré svojou vlastnou činnosťou vytvorili.“³

Nesúhlasil však ani s mechanisticko-materialistickým názorom, podľa ktorého ľudia sú produktmi okolností a výchovy, lebo „...zabúda, že práve ľudia menia okolnosti a že sám vychovávateľ musí byť vychovaný... To, že menenie okolností a ľudská činnosť sa prekrývajú, možno chápať a racionálne pochopiť len ako revolučnú prax.“⁴

¹ K. Marx — F. Engels, *Svätá rodina*, Bratislava 1963, 111—112.

² Boj medzi Straussom a Bauerom o substanciu a sebauvedomenie je boj v rámci heglovských špekulácií. V Heglovi sú tri elementy: *spinozovská substancie, fichtovské sebauvedomenie a heglovská nevyhnutne protirečivá jednota oboch, absolútny duch*. Prvý element je metafyzicky skarikovaná *príroda, odtrhnutá* od človeka, druhý je metafyzicky skarikovaný *duch odtrhnutý* od prírody a tretím je metafyzicky skarikovaná *jednota oboch, skutočný človek a skutočný ľudský rod*.

V teologickej oblasti Strauss dôsledne rozpracoval Hegla zo spinozovského stanoviska. Bauer ho rozpracoval z fichtovského stanoviska. Obaja kritizovali Hegla potiaľ, pokiaľ je u neho každý z oboch elementov *sfalšovaný druhým elementom*, zatiaľ čo Strauss a Bauer rozvinuli jeden z týchto elementov *jednostranne*, teda dôsledne.“ K. Marx — F. Engels, *Svätá rodina*, Bratislava 1963, 206—207.

³ K. Marx — F. Engels, *Nemecká ideológia*, Bratislava 1961, 24.

⁴ K. Marx, *Tézy o Feuerbachovi*. V: *Nemecká ideológia*, Bratislava 1961, 13—14.

Prax čiže skutoční ľudia, meniaci svojou prácou, činnosťou podmienky svojho života a tým aj seba samých — to je základné ontologické východisko Marxovej filozofie. Substancia, duch, hmota, sebauvedomenie, to sú len absolutizované momenty životného procesu ľudí, abstrakcie, ktoré skôr zastierajú podstatu, ako by ju odhaľovali.⁵ Zdalo by sa, že pojmom praxe uzemnený výklad ľudskej skutočnosti, zbavený absolutizácie a mystifikácie, je nielen z poznávajúceho hľadiska prijateľnejší, ale aj oveľa jednoduchší, ľahšie pochopiteľný a zvládnuteľný než napr. triadické metamorfózy Heglovej absolútnej idey. Lenže to je naozaj zdanie. Už len preto, že každá absolutizácia fixuje len určité momenty zložitej dialektiky, potom ich znehybňuje, umŕtvuje, manipuluje s nimi ako s danými, zatiaľ čo skutočná dialektika ľudskej existencie je bezhranične menlivá a v svojej konkrétnej podobe v každej etape vývinu nová, neopakujúca sa a neopakovateľná. Znovuoživené diskusie okolo Marxovho pojmu praxe a jeho filozofie vôbec nás presviedčajú, akým rozmanitým spôsobom možno interpretovať Marxa. Dokázať, že nie všetky tieto interpretácie vystihujú povahu Marxovej teórie, to je úloha veľmi náročná a vyžaduje si poznať celé Marxovo dielo v jeho dejinnom a dejinno-filozofickom kontexte, aj v rozmeroch osobnostného vývinu jeho tvorcu.

Prax — ontologické východisko Marxovej filozofie implikuje celkom určité a dosť jednoznačné chápanie povahy vedy a filozofie. Niektoré črty Marxovho názoru na špecifikum vedy a filozofie sú vyjadrené aj v jeho prácach, aj keď nie sú zhrnuté do nejakej ucelenej koncepcie.

Pokiaľ ide o vedu, nezdá sa, že by Marx mal výhrady voči tej charakteristike, akú veda mala v jeho časoch a aká sa udržiava dodnes. Ide o známu definíciu vedy ako systému poznatkov o určitej oblasti prírodného alebo spoločenského života. Predmetom vedy je skutočný život a jej cieľom je získavať *objektívne platné* poznatky o tomto živote, poznávať objektívne pôsobiace tendencie a zákonitosti, to Marx mnoho ráz zdôrazňoval. V tomto ohľade nemožno teda hovoriť o nejakom principiálne odlišnom postoji u Marxa.

Ide len o to, že Marx sa neuspokojuje s touto charakteristikou vedy, aj keď nesporne ide o charakteristiku, ktorú si vypracovala veda sama a ktorá preto vyjadruje určitý stupeň „sebauvedomenia“ vedy, to znamená spôsob, akým sa veda díva sama na seba a na svoje miesto i poslanie v spoločenskom živote. To nové, čím Marx obohacuje „sebavidenie“ vedy, čím rozširuje a tak aj pozmieňa chápanie jej povahy, vyplynulo z Marxovej filozofickej reflexie vedy, presnejšie z významu jej povahy a miesta pod zorným uhlom ontopraxologickeho východiska.

Snáď najvýznamnejším momentom Marxovej koncepcie vedy je ten, že opúšťa stanovisko starého materializmu, ktorý vo vede podobne, ako aj v iných formách vedomia videl iba ideálny odraz materiálnych procesov. Vychádzajú

---

⁵ Povahu Marxovho ontologického východiska, ako aj niektoré závery vyplývajúce z neho pre vedu a filozofiu a ich vzájomný vzťah skúma a vysvetľuje vo svojich dvoch podstatných prácach J. Zelený (Praxe a rozum. Pojetí nacionality a překonání tradiční ontologie v Marxově kritice Hegla; Praha 1968 a J. Zelený, Úvod do filosofie, Praha 1969).

z presvedčenia, že vedomie nemôže byť nikdy ničím iným než vedomým bytím a bytie ľudí je ich skutočný životný proces⁶, Marx videl aj vo vede nie iba ideálny odraz skutočnosti, ale predovšetkým moment ľudskej činnosti ako *vedomého* konania, ako procesu, v ktorom človek spredmetňuje svoje bytostné sily, teda aj silu poznania. A preto veda nie je a nemôže byť iba ideálnym odrazom materiálnych procesov, ale má neporovnateľne širšiu škálu existenčných foriem, medzi ktorými zhmotnené materializované formy existencie v podobe výrobných nástrojov, stupňa ich dokonalosti funkčnej i formálnej, v podobe spotrebných predmetov, ale aj v podobe organizácie výrobného a spoločenského procesu vôbec zaujímajú v spoločenskom živote aspoň také významné postavenie ako sám predmet výroby alebo bezprostredný výrobný proces a jeho produkty.

„Príroda nestavia nijaké stroje, nijaké lokomotívy, železnice, elektrické telegrafy, samohybné stroje, atď. Tie sú produktom ľudskej výroby, prírodným materiálom, premeneným na orgány ľudských zámerov voči prírode alebo uplatneným v prírode. Sú to ľudskou rukou vytvorené orgány ľudského mozgu; spredmetnená sila poznania. Vývin konštantného kapitálu ukazuje, nakoľko sa všeobecné spoločenské poznanie stalo *bezprostrednou produktívnou silou* a v súlade s tým aj podmienky samého spoločenského životného procesu sa dostali pod kontrolu intelektu a podľa jeho miery sa pretvárajú. Ukazuje, do akého stupňa sa spoločenské výrobné sily produkujú nielen vo forme vedenia, ale aj ako bezprostredné orgány spoločenskej praxe; reálneho životného procesu“.⁷

Veda teda nie je iba nejaký *subjektívny* odraz objektívnej skutočnosti, nie je iba *ideálnym* doplnkom materiálnych procesov, nejakým povrchovým *prejavom* skutočného materiálneho života, ale je *častou*, plne *reálnou* časťou spoločenského života, má svoje objektívne, materializované formy existencie, svoje špecifické imanentné tendencie a zákony existencie i vývoja.

Tento postoj vnáša principiálne korektúry aj do doterajšieho celkového pohľadu na vedu a na jej miesto a funkciu v spoločenskom živote, aj do tradičnej interpretácie jej vzťahov k filozofii a k iným formám vedomia. Ak totiž veda nie je iba subjektívnou a ideálnou povrchovou javovou formou hlbinných materiálnych dejov, ak je reálnym až hmatateľne reálnym komponentom skutočného života, tak ani jej vplyv na tento život nemožno redukovať na nejaký spätný vplyv ideálneho obrazu na materiálne bytie. Jej väzby so skutočným životom, začínajúc výrobou a končiac napr. experimentálnym výskumom v jadrovej technike, kozmonautike alebo molekulárnej biológii, sú neporovnateľne zložitejšie, ale aj bohatšie než tie, ktoré možno predpokladať iba na základe akceptovania odrazovej koncepcie a spätného pôsobenia odrazu.

Až Marxov pojem umožňuje pochopiť bohatosť, diferencovanosť a dialektickú povahu týchto väzieb. Pragmatickoutilitárna interpretácia praxe ako „čisto objektívnej“ a „čisto materiálnej činnosti“ nezávislej od vedomia bola výsledkom metafyzického nedialektického odtrhávania praxe od teórie, bytia

⁶ K. Marx—F. Engels, *Nemecká ideológia*, Bratislava 1961, 29.

⁷ K. Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie*. Berlin 1953, 594.

od vedomia a v skutočnosti vyúsťovala do prezieravého, podceňujúceho postoja k vede, do subjektivistických „čachrársko-praktických“ zásahov do jej vývoja. Hľadisko praxe v Marxovom chápaní implikuje dialektické a nepretržité objektívne i subjektívne včleňovanie vedy (opäť v jej objektívno-subjektívnej determinovanosti) do totality praxe v širšom zmysle spoločenského bytia. To nie je postavenie „služky“ vo vzťahu k pragmatistickej praxi, ale postavenie reálneho, objektívneho, nevyhnutného a ničím nezameniteľného životného momentu — a teda aj výrobného — procesu ľudí momentu, bez ktorého by sa tento proces ešte vždy nachádzal na úrovni hrubo empirickej a primitívnej výroby v ranom feudalizme.

Záver, aké vyplývajú z Marxovho ontologického východiska pre filozofiu, sú nesporne prenikavejšie než v prípade vedy. Marxova filozofia je zrušením, to znamená dialektickým prekonaním predchádzajúcej filozofie — tak materialistickej ako aj idealistickej. Pojem praxe je dialektickou negáciou tradičného pojmu bytia. Ani hmota, ani duch nie je subjektom svetového diania. Je ním človek, pritom reálny, v neprestajnej dialektickej interakcii s objektívnymi podmienkami sa meniaci a vyvíjajúci človek.

Prax ako dialektická jednota subjektivity a objektivity je v každej dejinnej etape iná, iná je štruktúra životného procesu ľudí, iná je povaha, proporcie a význam jednotlivých jeho zložiek, iné sú jeho tempá, tendencie a zákony, ale vždy je to *celok*, *totalita* všetkých zložiek a momentov spoločenského diania. Úlohou filozofie je — vychádzajúc z reálnych, skutočných ľudí a využívajúc všetky dostupné prostriedky umožňujúce pochopenie jednotlivých úsekov ich života — uskutočniť v každej výraznej etape dejín myšlienkovú rekonštrukciu tejto totality v jej vnútorne protirečivej dialektickej jednote subjektívneho a objektívneho, bytia a vedomia, teórie a praxe.

Ak je to tak, potom úlohou filozofie nie je vytvárať večné pravdy o Bytí ako takom, ani o Vedomí, ani o Hmote alebo Duchu, ani vytvárať nejaký všeobšiahly systém zovšeobecňujúcich poznatkov o svete vôbec, ale „jednoducho“ v každej vývinove zvláštnej a výraznej etape sa usilovať o vyjadrenie celkom konkrétnej (v Marxovom zmysle konkrétneho ako totality určenia) historickej (historicky podmienenej a len pre danú historickú etapu platnej) pravdy o tejto etape, o tomto úseku ľudského a spoločenského života. O tom, že nie je to úloha jednoduchá, ale neporovnateľne zložitejšia než často svojvoľné špekulatívne manipulácie s pojmami Bytia, Vedomia, Hmoty, Ducha, atď., možno sa presvedčiť na Marxovom diele, ktoré vo svojom celku — od Ekonomicko-filozofických rukopisov až po Kapitál a Teorie o nadhodnote — možno pokladať za takú myšlienkovú rekonštrukciu spoločenskej praxe jeho čias, to znamená kapitalistickej spoločnosti v štádiu jej progresívneho vývoja.

V procese myšlienkového rekonštrukcie bytia — praxe v určitej historickej etape filozofia využíva všetky dostupné pramene, ktoré v poznaní jednotlivých zložiek a momentov praxe môžu mať nejakú hodnotu, medzi nimi aj vedecké poznatky. *Marxistický* filozof musí pritom brať do úvahy, že nielen v ideologickej a politickej sfére, ale aj v ekonomike a vede môže naraziť na silné „vrstvy“ falošného vedomia, ktorého falošnosť musí najprv odhaliť objasnením

faktorov, ktoré ho formovali. Medzi filozofiou a vedou teda niet nijakého bezprostredného súvisu, filozofia nie je iba nadstavbou všeobecnejších teórií nad špecifickými teóriami vedy, zovšeobecňovanie vedeckých poznatkov a vytváranie systému najvšeobecnejších poznatkov o svete vôbec nie je úlohou filozofie. Filozoficky relevantným zovšeobecnením je iba to, ktoré sa stáva *momentom* myšlienkovvej reprodukcie historickej totality praxe, ktorej teda vyjadruje moment *dialektického* vzájomného pôsobenia špecifického a všeobecného v subjektovo-objektovom priemete. Nie systém *objektívnych* poznatkov o svete, ale rovina dialektickej interakcie objektívneho a subjektívneho je filozoficky relevantnou rovinou myslenia. Ňou sa filozofia *kvalitatívne* líši od vedy.

Ak teda pod vedou rozumieme systém objektívnych poznatkov o skutočnosti, jej častiach a aspektoch, filozofiu nemožno v tomto zmysle pokladať za vedu. Toto tvrdenie prirodzene neimplikuje záver, že filozofia je nevedecká v tom zmysle, že by nepodávala objektívne platné poznatky alebo že by jej postupy a tézy boli v rozpore s metódami, postupmi a teóriami vedy. Filozofia prísne rešpektuje všetky skutočné vedecké metódy, teórie a fakty, lenže jej vlastné postupy nie sú tie isté, neredukujú sa na ne ani nie sú nejakým ich priamym bezprostredným pokračovaním v najširšej rovine všeobecnosti. V svojej analýze skutočnosti a ďalej v myšlienkovvej reprodukcii konkrétna filozofia nielen rešpektuje, ale aj využíva vedecké metódy a teórie, avšak zároveň ich *kvalitatívne* prekonáva tým, že ich včleňuje do svojich špecifických filozofických postupov a záverov. Vedecké poznatky a metódy sa tak stávajú momentom filozofického vyjadrenia totality praxe, tak ako aj z objektívneho hľadiska predstavujú vedou vyjadrené objektívne procesy moment celkového pohybu spoločnosti.

Napokon zovšeobecňovanie dávno nie je ani vo vede jediným, ba ani nie nejakým mimoriadne významným spôsobom odhaľovania podstaty. Poznatky dosahované pri zovšeobecňovaní vyjadrujú určité spoločné, rovnaké alebo podobné momenty v existencii skúmaného okruhu javov. Nie sú však schopné vyjadriť kvalitatívne špecifikum týchto javov, ich vnútornú povahu, a teda ani ich podstatu. Čím sú tieto poznatky všeobecnejšie, tým sú obsahovo prázdnejšie. Nielen filozofia, ale aj veda už smeruje dnes nie k poznaniu všeobecných, zhodných, črt skutočnosti, ale predovšetkým k poznaniu vnútornej povahy vecí a procesov ako objektov celostných, systémových. A najefektívnejšou cestou k dosiahnutiu tohto cieľa nie je zovšeobecňovanie, ale *štruktúrna analýza*. Zovšeobecňovanie môže mať nejakú hodnotu len ako moment tejto analýzy a na ňu naväzujúcej myšlienkovvej reprodukcie analyzovaných objektov ako celkov, systémov.

Uplatňovanie kategórie štruktúry vo vedeckom výskume zblízuje postupy vedy a filozofie v súčasnom období.⁸ Rozdiel medzi vedou a filozofiou je len

⁸ Mimoriadne podnetné myšlienky k riešeniu tejto otázky prináša stať sovietskeho filozofa V. S. Tuchtina (*Sistemnostrukturnyj podchod i specifika filosofskogo znanja*. Voprosy filosofii 1968, 11, 47–58), v ktorej autor poukazuje na nízku heuristickú a metodologickú hodnotu tradičných všeobecných pojmov a kategórií a navrhuje: „Efektívne prepracovanie

v tom, že štruktúrnú analýzu a myšlienkovú reprodukciu spoločenskej praxe na určitom stupni jej vývoja uskutočňuje filozofia v dimenziách subjektívno-objektívnej dialektiky, zatiaľ čo veda zostáva v dimenziách objektu.

Ontologické východisko Marxovej filozofie umožní — za podmienok, že stará filozofia bude aj *prakticky* zrušená — zavŕšiť proces emancipácie vedy, ale aj emancipácie filozofie. Aj keď to znie — vzhľadom na vekovité tútorstvo filozofie nad vedou — čudne, predsa aj filozofia až vtedy môže sa skutočne a natrvalo zbaviť „vedomia“ nadradenosti, tútorstva a iných menších či väčších nešvárov z minulosti, keď sa stane sama sebou, keď sa teda tiež emancipuje. Emancipácia filozofie v tomto zmysle zostáva doteraz aktuálnou úlohou vo viacerých smeroch. Ako emancipácia od starej filozofie — v zmysle zavŕšenia negácie starej filozofie, ako emancipácia od čachrársko-praktických zreteľov, ale nie v poslednom rade aj ako emancipácia od vedy. Nie v zmysle odvedečenia, ale v zmysle oslobodenia sa od bezprostrednej závislosti od výsledkov vedy, v zmysle schopnosti *dialekticky* prekonať poznatky a postupy vedy ich efektívnym včleňovaním do filozofickej roviny úvah, v zmysle svojho kvalitatívneho odstupu od vedy, v zmysle upevnenia svojej relatívnej nezávislosti od vedy.

Proces emancipácie filozofie bude zároveň podporovať emancipáciu vedy. Predovšetkým jej emancipáciu od filozofie v zmysle odstránenia akéhokoľvek tútorstva a dozoru, v zmysle upevnenia svojho postavenia ako kvalitatívne odlišného, ale významovo rovnocenného partnera filozofie, s ktorou spolu reprezentuje dva rozličné, avšak nevyhnutné a nezameniteľné momenty ľudskej existencie. Až upevnením relatívnej nezávislosti vedy od filozofie sa vytvoria podmienky pre skutočne efektívne, spontánne, z oboch strán „dobrovoľné“ kontakty medzi nimi, kontakty, ktoré organicky vyplývajú z dialektického vzájomného pôsobenia momentov a častí praxe.

Emancipáciou vedy sa podstatne uvoľnia cesty integrácii vedy, ktorá už dnes smeruje k „poľudšteniu“ prírodných vied a „sprírodneniu“ spoločenských vied a cez toto štádium k vytvoreniu Marxom predpokladanej jedinej *ľudskej* vedy. To, prirodzene, neznamená, že to bude veda „monolitná“. Bude omnoho diferencovanejšia než dnešná, len jej diferenciácia bude postupovať v smere iných koordinát než teraz. No tieto otázky, ako aj otázka *vztahu* medzi vedou a filozofiou, ako ju implikuje ontologické východisko Marxovej filozofie, si vyžadujú osobitný výskum.

---

filozofických kategórií je potrebné podľa nášho názoru uskutočniť v smere *prehodnotenia zmyslu* a obsahu kategórií a zákonov materialistickej dialektiky na *základe systémovo-štruktúrného prístupu* (princípu), ktorý preniká do všetkých vied.“

Елена Филова

Характер науки и философии можно определить разными способами, в зависимости от того, из чего исходим. Определить его с точки зрения онтологии, это значит подходить с философской точки зрения не только к философии, а также к науке. Философский подход к науке конечно не исчерпывается онтологическим подходом. Он гораздо богаче, но онтологические аспекты имеют здесь решающее значение.

Онтология старого материализма считала мир комплексом разных форм и способов существования той же субстанции — материи. Сознательная (чувственная, мыслительная, познавательная) деятельность человека была лишь внешним выражением, сопутствующим явлением, идеальным отражением и дополнением материальных процессов. Согласно этому, наука и философия, вместе с другими формами сознания, считались определенным отражением материальной действительности. В этом пункте старый материализм практически ничем не отличался от традиционного объективного идеализма, который тоже рассматривал науку и философию как идеальные субстанции, но не как отражение материального мира, а как выражение духовной сущности человека, его мыслительской мощи и ею обусловленного господства человека над материей. Ни в традиционном материализме, ни в традиционном идеализме не было качественного различия между наукой и философией, граница между ними была подвижной и расплывчатой, связь почти непосредственной.

Маркс, избравший исходным пунктом своей философии жизненный процесс настоящих людей и отказавшийся от всех эмоциональных понятий Бытия, Материи, Сознания, Самознания и т. д., создал принципиально новую онтологию. Это понятие практики как исторически обусловленной творческой деятельности людей, осуществляющееся в диалектическом взаимодействии человека, как субъекта действия, и данных исторических условий, как объекта, содержит в себе принципиально новый взгляд на характер науки и философии.

Наука, правда, продолжает оставаться системой специфических объективных познаний из определенной области мира, но не ограничивается только этим. Наука живет и в результатах творческого труда человека как материализованная сила человеческого познания, и как таковая представляет собой реальную, объективную, неизбежную и ни чем незаменимую сторону общественной жизни. Философия в смысле исходной онтологической точки Маркса не является наукой в смысле системы объективных, наиболее общих знаний о мире, Методологические приемы и теоретические выводы науки философия включает в более широкий контекст своих собственных специфических приемов, направленных на идейную реконструкцию практики как общественного бытия в его субъектнообъектном диалектическом единстве. Философия считается с познания и прием науки но одновременно диалектически преодолевает их и тем самым она сама качественно отличается от науки. Тем самым устраняет отчуждение между ней и наукой и создает предпосылки для более широких плодотворных контактов, для устранения недоразумений и споров, которые до этого были так часты. Приняв онтологическую исходную точку Маркса, мы создаем реальные предпосылки для настоящей эманципации как науки так и философии.

THE SPECIALITY OF SCIENCE AND PHILOSOPHY FROM THE ONTOLOGICAL VIEWPOINT

Elena Filová

The nature of science and philosophy may be delimited in various ways according to the starting point we hold. To determine it, from the ontological viewpoint, means to approach not only philosophy but science also from the philosophical viewpoint. The philosophical approach, of course, is not exhausted by the ontological approach, is much more profound. However, the ontological aspects in it are of determinative significance.

The ontology of the old materialism conceived of the world as an aggregate of various forms and ways of the existence of the same substance — matter. The conscious (sensuous, emotional, spiritual, cognitive) activity of man was only the surface expression, the subsidiary phenomenon, the ideal reflection, and the ideal complement of the material processes. Consistently, science and philosophy, as well as other forms of consciousness, were considered as a certain reflection of the material reality. At this point, the old materialism, in fact, did not differ from the traditional objective idealism that saw science and philosophy as ideal substances too, but not as a reflection of the material world, but as the expression of the mental essence of man and his spiritual capacity that occasion man's mastery of matter. Neither in the traditional materialism nor in the traditional objectivism was a qualitative difference between science and philosophy. There was drawn a moving and continuous line of division between them with the continuity almost direct.

Marx, who took the life process of real people as the starting point of his philosophy, rejected all the exciting concepts of Being, Matter, Consciousness, Self-consciousness, and so forth, and developed a substantially new ontology. His notion of practice as the historically determined creative action of people that takes place in the dialectical interaction between man, the subject of doings, and given historical circumstances, the object, implies an essentially new view on the nature of science and philosophy.

However, science still remains the system of the specific, objective knowledge of a certain field in the world, though is not restricted only to that. Science exists also in the results of the human productive work, and as such is the real, objective, inevitable, and uninterchangeable moment of social life. Following Marx's ontological starting point, philosophy is not science in the sense of being the system of the objective, comprehensive knowledge about the world. But it is not equal to being unscientific. Philosophy involves the methodological procedures and the theoretical conclusions of science into the incomparably wider context of its own specific processes that tend toward the intellectual reconstruction of the totality of practice as social existence in its subject-objective dialectic unity. Philosophy unconditionally respects the knowledge and the methods of science, and at the same time dialectically surmounts them, and thus differentiates itself qualitatively from science, though consequently abolishes the alienation between science and itself forming the ground for the wider, more fruitful contacts, the abolition of the misunderstandings and conflicts that occurred so frequently before.

Adopting Marx's starting point, there develops a real basis for the actual emancipation of both science and philosophy.